

УДК 378.091.33: 005.336.5:159.9-051

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-15\(33\)-144-156](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-15(33)-144-156)

Грищенко Максим Віталійович кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, Заступник начальника сектору моніторингу, відділ поліції № 2 Харківського районного управління поліції № 2 Головного управління національної поліції в Харківській області, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-6516-671X>

Лукиянчук Алла Миколаївна кандидат психологічних наук, доцент, Білоцерківський центр дистанційного навчання ПрАТ "ВНЗ"МАУП", м. Біла Церква, <https://orcid.org/0000-0002-1597-5367>

Кучерган Єлизавета Валеріївна кандидат педагогічних наук, доцентка кафедри соціально-гуманітарних та загальноправових дисциплін, Криворізький навчально-науковий інститут Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кривий Ріг, <https://orcid.org/0000-0003-0284-4349>

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МЕТОДІВ ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІВ В КРАЇНАХ ЄС

Анотація. В статті представлені результати наукових досліджень з різних країн щодо успішного використання дистанційної освіти з застосуванням цифрових (онлайн) інструментів для ефективного професійного особистісного розвитку психологів. В сучасній науковій літературі недостатньо систематизованих досліджень щодо впливу процесів дистанційної освіти на професійну впевненість та особистісний розвиток психологів. Метою цієї статті є порівняльний аналіз методів професійного саморозвитку психологів у країнах Європейського Союзу (ЄС). Аналіз доступної наукової літератури вказує на те, що в умовах пандемії країни перейшли на дистанційне навчання в якості ресурсу особистісного розвитку. Особливого значення набуває якісна підготовка психологів та створення умов для їхнього особистісного та професійного розвитку під час професійної підготовки. В інформаційному суспільстві фахівці мають розуміти, інтерпретувати та використовувати наукові дані, набувати нових навичок і розв'язувати проблеми. В процесі фахової діяльності професійний розвиток психологів потребує інтенсивної роботи над собою та творчого саморозвитку. Професіональний психолог має розвивати спеціальні навички та досягти високого ступеня компетентності, опановувати відповідні методи й техніки. Формування професійної майстерності є важливим складником професійного становлення психолога, основою якого є розвиток особистісно-професійної

освіти для надання кваліфікованої психологічної допомоги. Зокрема, вони використовують як офлайн, так і онлайн інноваційні технології, як-от дистанційне навчання, мікронавчання, програмоване навчання, командне навчання, дослідження та тренінги в процесі безперервної професійної освіти. Вважається, що використання та успішне впровадження всіх цих підходів у професійну діяльність психологів дасть змогу досягти високого рівня експертизи в галузі.

Ключові слова: психологи, професіоналізм, професійний розвиток, методи саморозвитку.

Hryshchenko Maksym Vitaliyovych PhD in Law, Senior Researcher, Deputy Head of the Monitoring Sector, Police Department № 2 of the Kharkiv district management No. 2 of the Main Directorate of the National Police in the Kharkiv Region, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-6516-671X>

Lukiianchuk Alla Mykolaivna PhD in Psychology, Associate Professor, Higher education institution "Interregional Academy of Personnel Management", Bila Tserkva, <https://orcid.org/0000-0002-1597-5367>

Kucherhan Elizaveta Valeriivna PhD in Pedagogical Sciences, Associate professor at the Department of Social Humanities and Legal Disciplines, Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of Donetsk State University of Internal Affairs, Kryvyi Rih, <https://orcid.org/0000-0003-0284-4349>

COMPARATIVE ANALYSIS OF METHODS OF PROFESSIONAL SELF-DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGISTS IN THE EU COUNTRIES

Abstract. The results of scientific research from different countries on examples of successful methods of distance learning using digital (online) tools for the successful professional self-development of psychologists are highlighted. There is little systematic data in the current scientific literature on the impact of the distance learning process on the professional self-esteem and self-development of psychologists. The purpose of the article is to conduct a comparative analysis of the methods of professional self-development of psychologists in the countries of the European Union (EU). Analyzing the current scientific literature, we can see that during the pandemic, countries have switched to using online education as a resource for personal development. It is important to create conditions for high-quality education of psychologists and their personal and professional development for professional training. In the information society, professionals must understand, interpret and use scientific data, acquire new skills and solve problems. In the process of professional activity, the professional development of psychologists

requires intensive work on themselves and creative self-development. A professional psychologist must develop special skills and a high degree of competence, master appropriate methods and techniques. The formation of professional skills is an important component of the professional development of psychologists and is based on the development of personal and professional training, the main purpose of which is psychological assistance. In particular, innovative technologies such as distance learning, microlearning, programmed learning, team learning, research, and training are used in the process of continuing professional education, both offline and online. The use and successful implementation of all these approaches in the professional activities of psychologists is considered the highest level of professionalism in the industry.

Keywords: psychologists, professionalism, professional development, methods of self-development.

Постановка проблеми. Однією з найбільш поширених медичних спеціальностей в Європі є психологія. Незважаючи на зусилля з врегулювання, підготовка психологів у Європі дуже неоднорідна [1].

Європейська клінічна психологія характеризується диверсифікацією, ніж конвергенцією або гармонізацією. Навіть сусідні країни, такі як Скандинавія та німецькомовні країни, значно різняться з позиції післядипломної підготовки та відповідного професійного статусу, незважаючи на дуже тісну співпрацю на університетському рівні в деяких випадках.

Болонський процес є важливою вихідною точкою для розуміння політичного та освітнього статусу психології в Європі. Болонський процес, міжурядова співпраця між європейськими країнами, має на меті не лише гармонізувати навчальні процеси та частково зміст освіти в Європі, а й посилити інтернаціоналізацію вищої освіти в Європі через сприяння обміну та міжкультурному спілкуванню, подальшому професійному розвитку та сприянню освоєння нових культур. Однак Болонський процес не вплинув на післядипломну професійну освіту та практику психологів і багатьох інших фахівців. Це особливо важливо для психології, яка все ще є досить молодою спеціальністю, котра активно розвивається останнім часом [2].

Тривалість післядипломної професійної підготовки становить від 2 до 12 років і охоплює широкий діапазон тем, наприклад, діагностичне та психологічне (клінічне) тестування, консультування, спеціальні терапії, навчання кризового втручання, методи дослідження й оцінювання. Здебільшого в навчальних програмах конкретні обов'язкові предмети інтегровані в постійно контрольовані програми стажування та навчання. У деяких країнах підвищення кваліфікації супроводжується особистою та професійною самооцінкою (наприклад, в Австрії) або завершується державним іспитом (наприклад, в Австрії та Іспанії). Найбільш ґрунтовне професійне навчання з підвищення кваліфікації в галузі психології проводиться в Чехії, Угорщині, Нідерландах, Словенії та Іспанії та, як правило, базується на підготовці з психології здоров'я. В Австрії мінімальна тривалість післядипломної кваліфікаційної підготовки становить від 18 місяців до 2 років [2; 3].

Нині становлення та розвиток професійної діяльності, зокрема психологів, вимагає уваги до питань професійної компетентності, спеціалізації та кваліфікації [4]. Багато досліджень зосереджено на проблемах професійного розвитку. Проте література з професійної ідентичності спирається на схожі конструкти та концепції, хоча й ґрунтується на різних теоретичних засадах. Відтак це дослідження розглядає зміни в навичках, ставленні, когнітивних здібностях, емоційному та міжособистісному функціонуванні, а також професійній ідентичності психологів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В статті розглянуто актуальне питання щодо сучасних методів процесу саморозвитку психологів в різних країнах ЄС. Оскільки світ зараз стикається з безпрецедентною кризою психічного здоров'я, необхідно вжити заходів для поліпшення та підвищення якості підготовки психологів. Метою є визначення якісних та ефективних методів у їхньому професійному розвитку.

Актуальність сучасної проблеми вдосконалення підготовки психологів у країнах ЄС проаналізовано в працях Tabachnikov [4], Brittlebank [1], Giurgiuca [5], Brittlebank [1], Laireiter [2]; розвиток професійної ідентичності розглянуто в роботах Zaverukha [6], Алексеевої [7] та Пророка [8]; дослідження адаптаційних процесів та критеріїв розвитку проводили Vlynova [14], Koltsova [10]; компетентності та професійному розвитку присвячені дослідження Tabachnikov та Борзова [4; 11]; Пророк запропонував технології професійного розвитку [8]; Hart, Zhang розробили різні види курсів [12; 13].

Мета статті — провести порівняльний аналіз методів професійного саморозвитку психологів в країнах ЄС.

Виклад основного матеріалу. Хоча професійний розвиток психологів залежить від їхньої підготовки та професійної діяльності, особистісний розвиток є фундаментальним показником професіоналізму. Взаємозв'язок між особистісними та професійними якостями є головною ланкою, яка є запорукою ефективної підготовки психолога. Сучасні освітні стандарти спрямовані на оволодіння теоретичними та практичними елементами професійного розвитку, проте недостатньо уваги приділяється особистісному розвитку психологів як невід'ємному складнику професійного розвитку [10].

Професійний особистісний розвиток, який є однією з основних засад системи післядипломної освіти психологів, пов'язаний із необхідністю пошуку нових способів навчання. Тому у відповідь на виклики періоду пандемії COVID-19 фахівці запровадили дистанційне навчання. Це дало можливість психологам і далі розвиватися у професійному контексті. Крім того, цей метод забезпечує більш ефективний безперервний професійний розвиток. Цифрова трансформація сфери професійного розвитку орієнтована на показники власної професійної впевненості в собі та спроможності людини трансформувати себе в контексті життя та професійної діяльності. Цифрова трансформація сфери професійної підготовки спеціалістів спрямована на

особливості самооцінки фахівця, здатності особистості пристосовуватися до умов життя та професійної діяльності.

Ще однією метою академічного середовища є створення професійних дослідницьких програм паралельно з вже інтегрованими академічними програмами післядипломної освіти. Професійна магістратура, аспірантура та докторантура — це форми прикладної післядипломної освіти, що мають на меті зробити внесок у виробничі сектори країни, забезпечуючи поглиблене навчання методам, процесам або предметам, що відповідають потребам ринку праці.

Термін «компетенції» також використовується як у нормативному значенні, так і з позиції характеристик кожної людини, з погляду того, які професійні завдання вона має вирішувати, що вона знає та вмє робити, які особистісні якості вона зобов'язана мати як психолог. Професіоналізм — це не тільки досягнення вищих професійних результатів, а й наявність певних психологічних складників особистості, а саме внутрішнього ставлення людини до роботи та власних особистісних якостей. Тому виділяють дві сторони професіоналізму [4]:

1. Мотиваційну сферу, яка містить такі компоненти: ентузіазм, менталітет, сенс, спрямованість професії на допомогу іншим людям, бажання залишатися в професії; розуміння значущість професії; професійний світогляд; володіння етичними нормами професії; професійні домагання; професійне покликання; професійні наміри; професійні мотиви (не тільки зовнішні, такі як інтерес до заробітку, а й внутрішні, наприклад, прагнення до самореалізації); наявність реальних мотивів для людини; мотивація до більш високих рівнів досягнень у власній діяльності; індивідуальність як своєрідність свого професійного світогляду, системи оцінювання, установок. Професійний статус — так званий професіоналізм, бажання професійно розвиватися, використання всіх можливостей для професійного розвитку, цілепокладання, мотивація до різних видів професійного розвитку, готовність гнучко змінювати спрямування в межах і поза межами професії, професійні лінії внутрішнього контролю (причини поразки/успіху), гармонізація всіх етапів професіоналізації, від адаптації до формування навичок, уникнення конфліктних ситуацій і когнітивного дисонансу, задоволення від професійної діяльності, задоволення від професійного розвитку, результатів, яких людина вже досягла, вимогам власної професії задоволеність діяльністю та усвідомлення відповідності свого рівня домагань, результатів, яких люди вже досягли, вимогам власної професії.

2. Операційна сфера, яка охоплює професійно-психологічні знання про власну діяльність; професійне самопізнання, професійний імідж; професійно-психологічні дії, способи, прийоми, навички, прийоми діяльності людей; професійну підготовку, здатність до навчання, підвищення кваліфікації; професійні здібності (загальні та спеціальні), фахову придатність; професійне мислення; ефективність діяльності; психологічну цінність результатів діяльності; працездатність; досягнення високого статусу

в професії; володіння методами професійного зростання в кількох видах діяльності, володіння вищими рівнями ефективного спілкування та взаємодії в професійній сфері; самокомпенсація суб'єктом діяльності одних недостатньо розвинених якостей іншими, не менш важливими; використання методів професійної діяльності в мінливих, особливих та екстремальних ситуаціях, нові методи професійної діяльності, оволодіння методами, здатність до творчості та інновацій в професійній сфері, залучення уваги громадськості до результату, залучення уваги громадськості до результату, залучення уваги суспільства до результату, залучення уваги суспільства до результату. Цей набір параметрів досвіду гарантує психологу самостійність, цілеспрямовану діяльність і розвиток [4].

В сучасній психологічній літературі велику увагу приділяють професійній компетентності. Компетентність — це індивідуальна характеристика, яка вказує на ступінь відповідності вимогам професії, психічний стан, що дає змогу людині діяти самостійно та відповідально, здатність людини виконувати певні трудові функції, так звана «дієва компетентність». Психологи мають приділяти значну увагу спеціальній компетентності, тобто оволодінню власною професійною діяльністю на досить високому рівні. Для цього вони мають проектувати свій подальший професійний розвиток, опановувати методи саморозвитку та засоби протистояння професійній деформації власної особистості. Психологи мають розуміти методи самореалізації та саморозвитку в межах професії, прагнути професійного зростання та особистісного самозбереження, мати стійкість до професійного вигорання та вміти організовувати процеси власного навчання. Крім того, велику увагу треба приділяти соціальній компетентності, тобто здатності до співпраці, координації та володінню такими професійними прийомами, як професійна комунікація. У зв'язку з цим було показано, що досвід людини має ціннісні, рефлексивні, комунікативні та операційні характеристики. Саме ця сукупність параметрів досвіду забезпечує самостійність і цілеспрямованість діяльності психологів і дає змогу фахівцям зосередитися безпосередньо на проблемі набуття професійно значущого досвіду (рис. 1) [4].

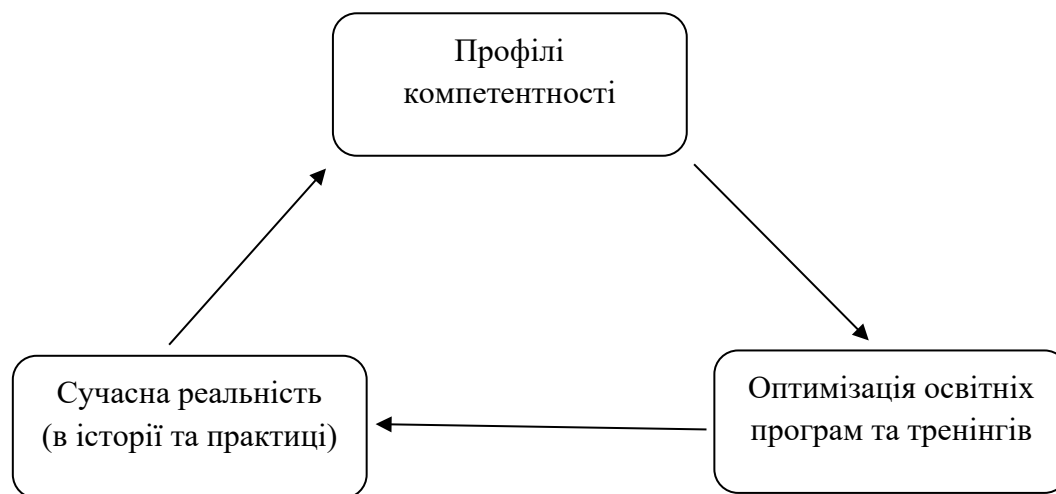

Рисунок 1. Взаємовплив складників саморозвитку

Суспільна потреба в удосконаленні професійної підготовки психологів постійно зростає. Важливим аспектом професійної діяльності, успішності та розвитку психологів як особистостей є психологічна культура, що виконує безліч функцій у професійній діяльності та гарантує самореалізацію особистості в житті й у професії [14]. До поняття сучасного розвитку входять різні види компетентності (табл. 1) [4].

Таблиця 1

Складники сучасного професійного розвитку психологів

Різновиди компетентності	Характеристика
спеціальна	володіння професійною діяльністю на достатньо високому рівні, здатність людини проектувати свій подальший професійний розвиток
соціальна	володіння спільною (груповою, кооперативною) професійною діяльністю, співробітництвом, а також засвоєння таких професійних способів, як способи професійного спілкування; соціальна відповідальність за цінність результатів своєї праці
особистісна	володіння способами самовираження і саморозвитку, способами протистояння деформації особистості професіонала, способами самореалізації та володіння процесом саморозвитку в межах професії, підготовка до професійного зростання, здатність до особистісного самозбереження, стійкість до професійного вигорання, організаторські здібності.

Брак літератури з професійної ідентичності в галузі психології може бути пов'язаний із відмінностями в термінології, теоретичних засадах, спрямованості та методології дослідження. Ці нюанси породжують плутанину під час дослідження та узагальнення наявної літератури. Наприклад, коли психологи стверджують, що вивчають професійну ідентичність, цей термін часто використовують для опису демографічних характеристик, видів діяльності, теоретичних орієнтацій, навчання та певних стосунків. Такі дослідження сприяють професійному профілюванню, аніж вивченню та розумінню суб'єктивного відчуття себе як психолога (наприклад, клінічні психологи мають університетські дипломи, вони дедалі частіше працюють у приватній практиці, проводять власну терапію та мають спільні й відмінні типи діяльності з психологами-консультантами). Окрім теоретичної призми ідентичності дослідження розвитку клінічних психологів достатньо добре систематизовані [7].

Постійні виклики сучасності зумовлюють необхідність адаптації психологів до різних сфер діяльності людства. Зростання попиту на психологічну

допомогу та її якість призвело до того, що науковці звернули увагу на якість підготовки психологів, тобто на їхні знання, уміння та навички в освіті та професійній підготовці. Досліджень, присвячених формуванню та розвитку компонентів професійної ідентичності, небагато.

Методологічною основою емпіричного дослідження динаміки успішного формування професійної ідентичності психологів є алгоритм емпіричної дії. Це сукупність методів і методик емпіричного дослідження, апробованих за допомогою відповідного психодіагностичного інструментарію. Запропонована авторами методика була напрацьована в дослідженнях адаптаційних процесів [9], смислових параметрів психологічних явищ [15], інноваційної освітньої діяльності [16], різних видів діяльності, психічних станів учасників різних вікових етапів [6].

Рушійною силою успішного розвитку професійної ідентичності психолога є поступове формування її структурних компонентів. Психологічна структура професійної ідентичності психолога складається з трьох взаємопов'язаних компонентів: когнітивного, емоційного та поведінкового. Когнітивний компонент професійної ідентичності визначено як сукупність уявлень про себе і свою професійну сферу, що формують образ «я» і професії. Емоційно-оцінний компонент охоплює самоставлення і ставлення до професії. Поведінковий компонент професійної ідентичності представлений загальним рівнем осмисленості життя, здатністю визначати мету та рівнем активності, позиціонує себе як члена професійної групи. Це позиціонування відбувається в контексті засвоєння відповідних професійних уявлень, норм, цінностей і зразків професійної поведінки [6].

Професійна особистість розвивається через інтеграцію двох процесів. Зокрема, розвиток особистості протягом життя та професіоналізація (діяльність від початку професійної автономії до завершення активної служби). До критеріїв особистісного розвитку та зростання психологи відносять самоприйняття, чесність, готовність прийняти власний досвід, прийняття та розуміння інших, соціальні навички та творчу адаптивність [10].

Під час підвищення кваліфікації фахівці можуть оволодіти новими навичками та набути відповідних знань і досвіду, але це може мати й негативний вплив на них. Це може призвести до виникнення різноманітних бар'єрів та зменшення спеціалізації. Саморозвиток відбувається через внутрішню та зовнішню діяльність. Зовнішня діяльність передбачає запити та потреби суспільства. Вони визначають напрям розвитку. Зовнішні потреби забезпечуються внутрішніми умовами, власними переконаннями, досвідом і самооцінкою. Все це спонукає професіоналів до саморозвитку та самовдосконалення [11].

Для того, щоб психологи досягали високого рівня професіоналізму, їм необхідно розвивати свої особистісні цінності та смислові сфери; розвивати особистісну, інтелектуальну та професійну рефлексію; розвивати навички

самопізнання та самоаналізу; адекватну самооцінку та навички творчої самореалізації; суб'єктивне самовизначення, самоконтроль та самокорекцію професійної діяльності; а також необхідність розвивати уміння ефективно спілкуватися та взаємодіяти з іншими під час професійної діяльності [4].

В ній основою особистісного розвитку є вміння визначати для себе освітні та професійні завдання і розв'язувати їх завдяки різним формам навчання. Найкращим типом розвитку є «активний» тип розвитку через професійний особистісний розвиток, який дає змогу розширювати професійну компетентність. Психологічні техніки, що сприяють розвитку психологічної культури, застосовуються через інтерактивні методи, наприклад, тренінги професійного особистісного розвитку, фокус-групові дискусії та майстер-класи. Всі модулі цієї технології мають бути практико-орієнтованими. Завдання на розвиток професійних навичок, які використовуються в тренінгах і майстер-класах, мають відображати зміст професійних знань і вмінь, необхідних для успішної професійної діяльності.

Британське психологічне товариство переглядає свої Стандарти компетентності для підвищення узгодженості в цьому аспекті психологічної освіти. Асоціація підтримує «сфери психологічної практики» і заохочує до діалогу, міждисциплінарних робочих груп і, де це можливо, набору психологів на основі компетентності, а не «типу» психолога [17]. Наразі триває пілотний проект семи навчальних курсів із психології здоров'я, що фінансується Великобританією [12], і такі матеріали, як тематичні дослідження кар'єри, були добре сприйняті як практикантами, так і професійними психологами [17].

Інтерес до навчання є важливим компонентом, пов'язаним із результатами освітнього та професійного розвитку. Прагнення до навчання пропонує новий підхід до розуміння академічного успіху, академічного благополуччя та зниження рівня вигорання фахівців-психологів. Крім того, особистісні характеристики та психологічні стани, такі як самооцінка, оптимізм і психологічна стійкість, мають вирішальне значення у формуванні оптимістичних і здорових психологічних рис і сприяють академічному успіху фахівців у галузі охорони здоров'я [13].

Основними цілями вдосконалення європейської системи розвитку є розв'язання проблем доступності, підвищення якості методів навчання та збільшення різноманітності постачальників таких послуг.

Незважаючи на тенденцію до поліпшення охорони здоров'я, «витік професіоналів» серед румунських фахівців був і залишається серйозним явищем. Здебільшого вони виїжджають до країн Західної Європи з економічних причин, різних недоліків загальної інфраструктури та браку можливостей для безперервного професійного й особистісного розвитку. Нині світ стикається з безпрецедентною кризою психічного здоров'я, тому необхідно вжити заходів для поліпшення освіти та забезпечення кваліфікованими працівниками [5].

Відтак, успішний професійний розвиток психолога пов'язаний із соціально-комунікативною компетентністю особистості. Успішність в практичній діяльності залежить від поєднання її зовнішніх і внутрішніх аспектів, а саме кар'єрного зростання, соціального визнання та творчої самореалізації, яка супроводжується високим рівнем задоволеності особистості безпосередньо самим процесом діяльності [18].

Висновки. Професійно-особистісний розвиток — це насамперед процес набуття теоретичних, практичних і ключових якостей, необхідних психологу, та формування професійної компетентності. Психологи мають оволодіти спеціальними навичками та високим ступенем майстерності, а також відповідними методами та методиками. Професійна компетентність є важливим складником професійного розвитку психолога і ґрунтується на безперервному підвищенні кваліфікації завдяки тренінгам, майстер-класам, онлайн-курсам тощо. Важко зосередитися на якомусь одному типі методології, які застосовуються в процесі професійного розвитку психологів. Це пов'язано з тим, що найкращих результатів вдається досягти завдяки застосуванню багатьох методологічних підходів і технік одночасно.

Література:

1. Brittlebank A., Hermans M., Bhugra D., Pinto da Costa M., Rojnic-Kuzman M., Fiorillo A., Kurimay T., Hanon C., Wasserman D., Van der Gaag R. J. Training in psychiatry throughout Europe. *European archives of psychiatry and clinical neuroscience*. 2016. Vol. 2(266). P. 155–164. Режим доступу: <https://doi.org/10.1007/s00406-016-0679-4>.
2. Laireiter A.-R., Weise C. The Heterogeneity of National Regulations in Clinical Psychology and Psychological Treatment in Europe. *Clinical Psychology in Europe*. 2019. Vol. 1(1). P. 1-9. Режим доступу: <https://doi.org/10.32872/cpe.v1i1.34406>
3. Eaclipt Task Force On «Competences of Clinical Psychologists». Competences of Clinical Psychologists. *Clinical Psychology in Europe*. 2019. Vol. 1(2). P. 1-9. Режим доступу: <https://doi.org/10.32872/cpe.v1i2.35551>
4. Tabachnikov S., Mikhalchuk N., Kharchenko Y., Ivashkevych E. The empirical research of the experience of reflection of future psychologists. *Psychological Prospects Journal*. 2019. Vol. 33. P. 248–260. Режим доступу: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2019-33-248-260>.
5. Giurgiuca A., Giurgi-Onucu C., Matei V. P. Training and retaining mental health professionals: The Romanian experience in the European Union. *Asia-Pacific psychiatry: official journal of the Pacific Rim College of Psychiatrists*. 2021. Vol. 13(4). P. e12498. Режим доступу: <https://doi.org/10.1111/appy.12498>.
6. Zaverukha O., Popovych I., Karpenko Y., Kozmenko O., Stelmakh O., Borysenko O., Hulias I., Kovalchuk Z. Dynamics of Successful Formation of Professional Identity of Future Psychologists in Higher Education Institutions. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 2022. Vol. 14(1). P. 139-157. Режим доступу: <https://doi.org/10.18662/rrem/14.1/511>.
7. Schubert S., Buus N., Monrouxe L. V., Hunt C. The development of professional identity in clinical psychologists: A scoping review. *Medical education*. 2023. Vol. 57(7). P. 612–626. Режим доступу: <https://doi.org/10.1111/medu.15082>.
8. Пророк Н. В. Професійне самовдосконалення як один із шляхів розвитку психологічної культури. *Vzdelávanie a spoločnosť IV : medzinárodný nekonferenčný zborník*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2019. С. 461–468. Режим доступу: <http://www.pulib.sk/web/pdf/web/viewer.html?file=/web/kniznica/elpub/dokument/Bernatova13/subor/Zbornik.pdf>.

9. Blynova O., Chervinska I., Kazibekova V., Bokshan H., Yakovleva S., Zaverukha O., Popovych I. Social and Psychological Manifestations of Professional Identity Crisis of Labor Migrants. *Revista Inclusiones*. 2020. Vol. 7(3). P. 93–105. Режим доступу: <https://www.revistainclusiones.org/index.php/inclu/article/view/1318>.

10. Koltsova I., Dolganina V., Shirvanyan A., Zalevskaya Y., Inobat E. Professional Development of a Psychologist as The Basis of His Professional Competence. In D. Karim-Sultanovich Bataev, S. Aidievich Gapurov, A. Dogievich Osmayev, V. Khumaidovich Akaev, L. Musayevna Idigova, M. Rukmanovich Ovhadov, A. Ruslanovich Salgiriev, M. Muslamovna Betilmerzaeva (Eds.), *Social and Cultural Transformations in the Context of Modern Globalism*, vol 76. European Proceedings of Social and Behavioural Sciences Future Academy. 2019. P. 902-908. Режим доступу: <https://doi.org/10.15405/epsbs.2019.12.04.120>.

11. Бочелюк В. Й. Формування професійних та життєвих компетенцій lifelong learning: досвід психологів. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2020. Випуск 61. С. 8-39. Режим доступу: <https://doi.org/10.34142/23129387.2019.61.01>.

12. Hart J. K., Michael P., Hawkins R., Bull E. R., Farrar A., Baguley C., Turner R. R., Byrne-Davis L. M. T. «We just need to find space for them to practice so that we can help to make a stronger society»: Perceived barriers and facilitators to employing health psychologists in UK public health and clinical health settings. *British journal of health psychology*. 2023. Vol. 28(4). P. 1206–1221. Режим доступу: <https://doi.org/10.1111/bjhp.12680>.

13. Zhang S. E., Ge S. A., Tian J., Li Q. L., Wang M. S., Wang X. H., Zhang M., Zhao J. Y., Yang L. B., Cao D. P., Sun T. A Cross-Sectional Study of Individual Learning Passion in Medical Education: Understanding Self-Development in Positive Psychology. *Frontiers in psychology*. 2022. Vol. 13. P. 758002. Режим доступу: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.758002>.

14. Лукіяничук А., Грищенко М., Малазонія С. Аналіз взаємозв'язків між професійним саморозвитком та кар'єрним ростом психологів. *Наукові перспективи*. 2023. №9 (39). Режим доступу: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-9\(39\)-588-599](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-9(39)-588-599).

15. Plokhikh V., Popovych I., Zavatska N., Losiyevska O., Zinchenko S., Nosov P., Aleksieieva M. Time Synthesis in Organization of Sensorimotor Action. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2021. Vol. 12(4). P. 164-188. Режим доступу: <https://doi.org/10.18662/brain/12.4/243>.

16. Palamarchuk O., Gurevych R., Maksymchuk B., Gerasymova I., Fushtey O., Logutina N., Kalashnik N., Kyliivnyk A., Haba I., Matviichuk T., Solovyov V., Maksymchuk I. Studying Innovation as the Factor in Professional Self-Development of Specialists in Physical Education and Sport. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*. 2020. Vol. 12(4). P. 118–136. Режим доступу: <https://doi.org/10.18662/rrem/12.4/337>.

17. British Psychological Society. Best practice in psychology recruitment. 2021. Режим доступу: <https://cms.bps.org.uk/sites/default/files/2022-08/Best%20practice%20in%20psychology%20recruitment.pdf>.

18. Алексеева А. Соціально-комунікативна компетентність як чинник професійної успішності особистості: гендерний аспект. *Психологічні перспективи* 2020. №35. С. 8–23. Режим доступу: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2020-35-8-23>.

References:

1. Brittlebank, A., Hermans, M., Bhugra, D., Pinto da Costa, M., Rojnic-Kuzman, M., Fiorillo, A., Kurimay, T., Hanon, C., Wasserman, D., & van der Gaag, R. J. (2016). Training in psychiatry throughout Europe. *European archives of psychiatry and clinical neuroscience*, 266(2), 155–164. <https://doi.org/10.1007/s00406-016-0679-4>. [in English].

2. Laireiter, A.-R., & Weise, C. (2019). The Heterogeneity of National Regulations in Clinical Psychology and Psychological Treatment in Europe. *Clinical Psychology in Europe*, 1(1), 1-9. <https://doi.org/10.32872/cpe.v1i1.34406>. [in English].

3. Eaclipt Task Force On «Competences of Clinical Psychologists». (2019). Competences of Clinical Psychologists. *Clinical Psychology in Europe*, 1(2), 1-9. <https://doi.org/10.32872/cpe.v1i2.35551>. [in English].

4. Tabachnikov, S., Mikhalchuk, N., Kharchenko, Y., & Ivashkevych, E. (2019). The empirical research of the experience of reflection of future psychologists. *Psychological Prospects Journal*, (33), 248–260. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2019-33-248-260>. [in English].

5. Giurgiuca, A., Giurgi-Oncu, C., & Matei, V. P. (2021). Training and retaining mental health professionals: The Romanian experience in the European Union. *Asia-Pacific psychiatry: official journal of the Pacific Rim College of Psychiatrists*, 13(4), e12498. <https://doi.org/10.1111/appy.12498>. [in English].

6. Zaverukha, O., Popovych, I., Karpenko, Y., Kozmenko, O., Stelmakh, O., Borysenko, O., Hulias, I., & Kovalchuk, Z. (2022). Dynamics of Successful Formation of Professional Identity of Future Psychologists in Higher Education Institutions. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 14(1), 139-157. <https://doi.org/10.18662/rrem/14.1/511>. [in English].

7. Schubert, S., Buus, N., Monrouxe, L. V., & Hunt, C. (2023). The development of professional identity in clinical psychologists: A scoping review. *Medical education*, 57(7), 612–626. <https://doi.org/10.1111/medu.15082>. [in English].

8. Prorok, N. V. (2019). Profesiine samovdoskonalennia yak odyin iz shliakhiv rozvytku psykholohichnoi kultury [Professional self-improvement as one of the ways to develop psychological culture]. *Vzdelávanie a spoločnosť IV : medzinárodný nekonferenčný zborník*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 461–468. <http://www.pulib.sk/web/pdf/web/viewer.html?file=/web/kniznica/elpub/dokument/Bernatova13/subor/Zbornik.pdf>. [in Ukrainian].

9. Blynova, O., Chervinska, I., Kazibekova, V., Bokshan, H., Yakovleva, S., Zaverukha, O., & Popovych I. (2020). Social and Psychological Manifestations of Professional Identity Crisis of Labor Migrants. *Revista Inclusiones*, 7(3), 93–105. <https://www.revistainclusiones.org/index.php/inclu/article/view/1318>. [in English].

10. Koltsova, I., Dolganina, V., Shirvanyan, A., Zalevskaya, Y., & Inobat, E. (2019). Professional Development of a Psychologist as The Basis Of His Professional Competence. In D. Karim-Sultanovich Bataev, S. Aidievich Gapurov, A. Dogievich Osmaev, V. Khumaidovich Akaev, L. Musaevna Idigova, M. Rukmanovich Ovhadov, A. Ruslanovich Salgiriev, & M. Muslamovna Betilmerzaeva (Eds.), *Social and Cultural Transformations in the Context of Modern Globalism*, vol 76. European Proceedings of Social and Behavioural Sciences (pp. 902-908). *Future Academy*. <https://doi.org/10.15405/epsbs.2019.12.04.120>. [in English].

11. Bochelyuk, V. Y. (2020). Formuvannia profesiinykh ta zhyttievyykh kompetentsii lifelong learning: dosvid psykholohiv. [The formation of professional and life competences in the concept of lifelong learning: psychologists' experience]. *Visnyk KhNPU imeni H. S. Skovorody. Psykholohiia*, 61, 8-39. <https://doi.org/10.34142/23129387.2019.61.01>. [in Ukrainian].

12. Hart, J. K., Michael, P., Hawkins, R., Bull, E. R., Farrar, A., Baguley, C., Turner, R. R., & Byrne-Davis, L. M. T. (2023). «We just need to find space for them to practice so that we can help to make a stronger society»: Perceived barriers and facilitators to employing health psychologists in UK public health and clinical health settings. *British journal of health psychology*, 28(4), 1206–1221. <https://doi.org/10.1111/bjhp.12680>. [in English].

13. Zhang, S. E., Ge, S. A., Tian, J., Li, Q. L., Wang, M. S., Wang, X. H., Zhang, M., Zhao, J. Y., Yang, L. B., Cao, D. P., & Sun, T. (2022). A Cross-Sectional Study of Individual Learning Passion in Medical Education: Understanding Self-Development in Positive Psychology. *Frontiers in psychology*, 13, 758002. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.758002>. [in English].

14. Alexeeva, A. (2020). Sotsialno-komunikatyvna kompetentnist yak chynnyk profesiinoi uspishnosti osobystosti: hendernyi aspekt [Social Communicative Competence as a Factor Influencing an Individual's Professional Successfulness: in the Context of the Psychological Sex]. *Psychological Prospects Journal*, (35), 8–23. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2020-35-8-23>. [in Ukrainian].

15. Lukiianchuk, A., Hryshchenko, M., Malazoniia, S. (2023). Analiz vzaiemozv'iazkiv mizh profesiinym samorozvytkom ta kar'iernym rostom psykholohiv [Analysis of relationships between professional self-development and career growth of psyychologists]. *Naukovì perspektivi*, 9(39). [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-9\(39\)-588-599](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-9(39)-588-599). [in Ukrainian].

16. Plokhikh, V., Popovych, I., Zavatska, N., Losiyevska, O., Zinchenko, S., Nosov, P., & Aleksieieva, M. (2021). Time Synthesis in Organization of Sensorimotor Action. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(4), 164-188. <https://doi.org/10.18662/brain/12.4/243>. [in English].

17. Palamarchuk, O., Gurevych, R., Maksymchuk, B., Gerasymova, I., Fushtey, O., Logutina, N., Kalashnik, N., Kylivnyk, A., Haba, I., Matviichuk, T., Solovyov, V., & Maksymchuk, I. (2020). Studying Innovation as the Factor in Professional Self-Development of Specialists in Physical Education and Sport. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*, 12(4), 118-136. <https://doi.org/10.18662/rrem/12.4/337>. [in English].

18. British Psychological Society. (2021). Best practice in psychology recruitment. Available from <https://cms.bps.org.uk/sites/default/files/2022-08/Best%20practice%20in%20psychology%20recruitment.pdf>. [in English].